

Szécsényi András

A SZOMBATHELYI ZSIDÓSÁG TÜKÖRKÉPEI

Kelbert Krisztina / Krisztina Kelbert: *Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből.* / *Eye to Eye With the History of Szombathely's Jewish Community.* Yellow Design Kft., Szombathely, 2016, 656 oldal

Ritka kivételnek számít, ha a magyar könyvpiacon olyan munka jelenik meg a holokauszt – tágabban pedig a hazai zsidóság történetének – témakörében, amely igazán friss látószöggel, egyedi szempontokkal gazdagítja a már meglévő szakirodalmat. Még kevésbé számít evidenciának, ha mindezt újszerű tálalással teszi.

Kelbert Krisztina munkája ezen alkotások rövid sorába tartozik, jóllehet témája térben és időben jócskán túlmutat a soá történetén. Első hallásra meglepőnek tűnhet a fenti állítás, hiszen a szerző nem tartozik a „bevett” akadémiai-egyetemi hálózatokba, akik a szokások szerint a mainstream történeti narratívát megalkotják. Kelbert Krisztina neve ugyanakkor – a helytörténészek és muzeológusok számára – mégsem cseng idegenül. A szombathelyi Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum történész-muzeológusaként, osztályvezetőként az elmúlt évek során nemcsak részese, de motorja is volt a szombathelyi zsidóság történetét feldolgozó munkáknak, illetve az ezt bemutató kiállításoknak.

Jelen kötet a szombathelyi zsidóság 1880 és 1960 közötti politika- társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténetét dolgozza fel 1178 korabeli fotográfia segítségével. A vastag, közel 700 oldal terjedelmű, kétnyelvű (angol–magyar) könyv 40 fejezetének kronológiai sorrendjét néhol tematikus fejezetek törlik meg. Nem csupán a város izraelita (valamint a zsidótörvények idejében zsidónak tekintett keresztény) lakosság történetét beszéli el a hagyományos történeti kútfők felhasználásával, de elsősorban a fényképek bemutatása, beszélgetése és elemzése révén juttatja el olvasóját a történeti tényekig. Mindez nem jelenti azt, hogy Kelbert Krisztina ne használta volna bőszéggel a megyei levéltári dokumentumokat, a lokális sajtót stb. Csak azt, hogy forráskezelése és elbeszélés módja a személyes forrásokra épül: a zsidó lakosok saját fényképeire, a róluk szóló fotográfiákra, valamint az általuk leírt/elbeszélte történetekre. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kötet 651 megszemélyesített emberi arcot, rajtuk-általuk pedig 1168 nevet tartalmaz, még szembetűnőbb az elbeszélés mód intimitása. A szerzőnek minden bizonnyal a napi muzeológusi munkájából, a személyekhez, hagyatékokhoz fonódó tárgyi források értelmezéséből is fakadó nézőpontja és ismeretei jó alapot szolgáltattak számára a fényképekkel való bánásmód során. Az ennek nyomán alkalmazott, címben is megjelölt „szemtől-szembeni”, hazánkban felettébb szokatlan úgynevezett „alsó perspektívájú” történetírói megközelítés hallatlan érdekes olvasatát kínálja a szombathelyi zsidóság történetének. Így joggal állíthatjuk, hogy a terjedelmes könyv nem csupán témaválasztásában hoz újat az érdeklődők számára, de olvasói élményként is roppant újszerű. Így

Kelbertnek a mainstream történetírói vonalon való bizonyos fokú kívülállása ez esetben egyértelmű előnyt jelentett a szövegkorporusz megalkotásában.

Érdeemes kissé bővebben elidőznünk a könyv műfaji meghatározásánál. Ha a Magyarországon általános deskriptív történeti elbeszélésmód közepette nem találtam volna különlegesnek a *Szemtől szemben* kötet forráskezelését és elbeszélésmódját – ami igazán egyedivé varázsolja Kelbert munkáját¹ –, elvárhatná az olvasó, hogy elsőként a kötet születési körülményeit ismertessem. Nagyon fontos ugyanis hangsúlyozni, hogy a munka nem a semmiből született, nem egy szerző kutatásainak egyedüli végtermékéről van szó: Kelbert Krisztina kétnyelvű munkája ugyanis voltaképpen klasszikus kiállítási katalógus, s a szerző már említett muzeológusi feladataihoz ez is szorosán kapcsolódik.

A kötet első előzményét az a 2013-ben Kelbert Krisztina vezetésével megkezdett szombathelyi kollektív gyűjtő- és feltáró munka jelenti, amelynek gyümölcseként a Savaria Múzeum 2014-ben, a holokauszt-émlékvépre készülve nyitotta meg *Szemtől szemben. Képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság* című időszaki tárlatát. Az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárházban 2015 februárjáig látható tablókiállítás a város zsidóságának 19–20. százai történetét 584 fotográfián keresztül, 32 témakör köré csoportosítva mutatta be. Ennek a kiállításnak a katalógusa – ugyancsak Kelbert tollából – annak idején igényes könyv alakjában napvilágot is látott.² Jelen kötet alapja tehát az iseumi kiállítás és annak katalógusa, forrásanyagát, leírásait tekintve azonban jócskán továbbgondolva azt. Annál is inkább, mivel maga a *Szemtől szemben* kiállítás is továbblépett: a fényképanyag kibővítésével a szerző rendezésében 2015 augusztusától immár állandó kiállításként tekinthető meg a Szombathelyi Zsidó Hitközség Zsidó Kultúra Házában. A mostani könyv tehát ennek az új állandó kiállításnak a katalógusa, s egyben lezárása egy több éves kutatói-kiállításrendezői muzeológusmunkának. A szerző megfogalmazásában e kötet „arculatában követi a tárlat művészi megvalósítását, felidézi tereit és installációját. Ugyanakkor új kutatási eredményekkel, szaktanulmányokkal és bővített képanyaggal jelenik meg.”

Maga Kelbert Krisztina így vallott a kötet megszületéséhez vezető motivációiról: „Elsőként célom volt az intézményi fotótárakban feltárni és meghatározni a helyi zsidó közösség múltjával kapcsolatos fényképeket, valamint összegyűjteni a világban szétszóródott, egykoron szombathelyi zsidó családok túlélőitől, leszármazottaitól a még megőrződött fotográfiákat; majd ezeket a kiragadott töredékeket egyetlen gyűjteménnyé formálni, és tematikus egységekbe rendezni. Másodjára feladatul tűztem ki – a különféle historikus, írott vagy személyes elbeszéléseken alapuló források segítségével – a kollektív történeti kontextusba ágyazását. Mindezzel párhuzamosan – a szerzőpáros ars poeticáját kiegészítve – a fotóművészeti aspektus is kiemelt helyet kapott az album megalkotásában. Így a töredékesség kompenzálására való törekvés együttesen munkálkodott az egyes

¹ Ez az új látásmód, a személyes nézőpont, a holokauszt esetében pedig az áldozatok hangjának reális beemelése a történeti szövegalkotáshoz (a nemzetközi diskurzus kérdésvetéseinek megfelelően) országos szinten is hiányzik. Lásd HUHÁK Heléna – SZÉCSÉNYI András: *Holokauszt alulnézetből. A személyes emlékezet műzeumi forrásai*, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2016.

² KELBERT Krisztina: *Képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság történetéből*, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 2014.

fotográfiai autonómiájának, művészi erejének, a vizualitás markáns élményének megőrzésével, bízva abban, hogy ez a komplex megközelítés képes a szöveges és képi világnak egy olyan egységét megteremteni, amellyel a 19–20. századi szombathelyi zsidó közösség összetett és gazdag múltja a maga valóságában ábrázolható.”³

A vaskos munka egyes fejezeteiben izgalmasan bontakozik ki előttünk a szombathelyi zsidóság élete a dualizmus derekától fogva az 1960-as évekig bezáróan. Első pillantásra a fejezetek meglehetősen heterogénnek, mozaikszerűek tűnnek. A képanyag gerincét az említett időszakban a városban működő Knebel fényképészdinasztia három tagjának (id. Knebel Ferenc, ifj. Knebel Ferenc és Knebel Terézia) a Savaria Múzeumba került kollekciója adja. A hatalmas hagyaték mellett nem lebecsülendők a Knebel-szalonn megrendelőkönyvei sem, valamint az Európa-szerte ismert fotóművész, Farkas Géza (1890–1971) ugyancsak a múzeumba került fotográfiai, amelyek között számos felvétel a Vas megyei székhely izraelita lakosságának egy-egy mozzanatát kapta lencsevégre. Mindezt számos egyéb, kisebb jelentőségű felvétel egészíti ki, amelyet Kelbert és múzeumi munkatársai több éves szorgos munkával azonosítottak, jegyzékelték. Joggal mondhatjuk, hogy az összeállt és a kötetben ennek legjavát bemutató komplex vizuális forrásanyag nemcsak magyar, de közép-európai viszonylatban is páratlan. A műtermi és kultéri, művészi értékű és „csak” történeti jelentőségű fotográfiai kavalkádját a szerző biztos kézzel rendezte jól követhető tematikus egységekbe, a szövegek közé utaló sűrű fotóhivatkozásokkal téve igazán értelmezhetővé. E vegyes fényképegyüttes, valamint egyéb narratív források és levéltári dokumentumok alapján összeállt a szombathelyi zsidóság páratlan tablóképe, amelynek alapján a szerző hiteles, „alsó perspektívájú” narratívát alkotott. Olyan narratívát, amelyet más módon, más források alapján megalkotni nem is volna lehetséges, mert vagy nem léteznek, vagy nem beszéltek az egyes élethelyzeteket. Az olvasó előtt kibontakozik a város zsidóságának története, a történeti eseményekhez való viszonya. De belső élete, működése, térhasználata, történeti topográfiaja, szokásai, anyagi kultúráik, vallási viszonyai vagy éppen vallástalanságuk is. Emellett bepillantást nyerünk az intim szférába, továbbá egy-egy család történetén keresztül az izraelita lakosság körében tipikusnak mondható szakmákról, életutakról (ügyvédek, kereskedők, vállalkozók stb.) olvashatunk. A szerző szavait kölcsönvéve: „E lineáris képi követhetőség dokumentatív értékével gazdagítja, ugyanakkor esztétikailag és emocionálisan magasabb szintre emeli az album életrajz- és kollektív biográfia-centrikus történeti szövegalkotását” (15). Remek példákon keresztül látatja a szerző a társadalmi szerepvállalások sokszínűségét is. Összességében tehát azt, hogy a zsidóság a többségi keresztény lakossággal az I. világháború előtt természetes szimbiózisban élt. Ezt az együttélést, a közös polgári kultúrájú világot Kelbert Krisztina értő tolmácsolásában számos magán- és közéleti mozzanatban tárja az olvasó elé. Külön érdeme a kötetnek, hogy a nőiség megélésnek, a női szerepek bemutatásának e vonatkozásban is teret szentelhetett.

A köztörténethez kapcsolódóan témákban nemkülönben pontos, érzékletes képet kapunk a személyes sorsokon, életutakon, történeteken keresztül, töredékes, szeren-

³ Lásd <http://www.ujkor.hu/content/szemtol-szemben-kepek-szombathelyi-zsidóság-történetéből>.

csés esetekben pedig teljes fotósorozatok által. Az album fényképanyagának legjava a Horthy-korra koncentrálódik, ennél fogva a világháborúban betöltött szerep, és természetesen a holokauszt előzményei, bekövetkezése és utóhatásai állnak legtömegesebben a szövegek és fotográfiák homlokterében. A szerző jó érzékkel és a kurrens nemzetközi szakirodalomban is elmélyedve nyúlt utóbbi fajsúlyos kérdéskörhöz, hiszen a vészkor-szak tragédiáját explicit módon ábrázoló fotók országos szinten is sora igen szerény. (Közismert például, hogy az 1944. tavaszi–nyári gettósításról csak soltvadkert, kőszegi és körmendi fotósorozatok ismertek, lévén a fényképezés tilos, veszélyes volt.) A szombathelyi munkaszolgálatosok története például precíz, ám a gettósítás, deportálás vizuális forráshiánya más megoldás felé terelte a szerzőt: szinte minden esetben egy-egy életútba, családtörténetbe ágyazottan mutatja be a pusztítás tragédiáját és következményeit. Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy a Kelbert megrázó, finom megélelt történeti mikroelemzésekben ábrázolja a gyermekek holokausztját, vagy éppen a gettóbeli és lágerekben elszorított női sorsokat, túlélési stratégiákat. A német–magyar együttműködéssel kitervelt és végrehajtott 1944/1945-ös nemzetpusztítás, a holokauszt óriási mértéket öltött a szombathelyi zsidóság körében, hiszen az 1944. július 4-én Auschwitz-Birkenauban marhavagonokban deportált szerencsétlen sorstalan, addigra kirekesztett, jogfosztott és vagyonuktól is megfosztott állampolgárok élete itt ért véget; a túlélők zöme munkaszolgálatban vagy más német koncentrációs táborokban vészelte át a háborút. A kötet utolsó fejezete mégsem a gyászé: a szerző bemutatja a túlélők visszailleszkedését, a zsidó kultúra nehézkes és felemás, a holokausztot a kommunista diktatúrában kényszerből is elhallgató újjáéledését is.

Kelbert Krisztina célja volt, hogy arcot, nevet adjon könyve tárgyának: a szombathelyi zsidóságnak. Ezt teljesíti be és az albumot egyúttal szimbolikusan is lezárja a kötet végi, az ábrázolt és a textusban említett emberek névmutatója, valamint a *Tükörképek. Arcok és nevek az emlékezés ezüst-fekete tavában* című fejezet, amely montázsképeket villant fel a szombathelyi zsidóság – addigra már megismert – sokszínű történetéből.

Jóllehet a szerző a kötet címében a témában rejlő töredékességre utal, ám benyomás szerint ez csupán a fényképanyagnak az egyes időszakokban nem kiegyensúlyozott voltára mutat rá. Összességében ugyanis érzékletes tablóképet kapunk, anélkül, hogy a már említett tematikus sokszínűségből adódóan a töredékesség érzése uralkodhatna el az olvasóban. A katalógus tehát monografikus igényű szintézisként is felfogható.

Kelbert Krisztina stílusa tudományos, távolságtartó, ugyanakkor roppant egyedi, érzékletes, számos esetben morális többlettartalmat rejlő mondatai illenek a szombathelyi zsidóság évszázados szomorú pályáivét tartalmazó könyvhöz. Ez a szakmunkák esetében szokatlan, nyilván tudatos többlet ugyanakkor indokoltnak tekinthető a kérdéskör súlyos társadalmi érzékenységre való tekintettel. A szavak igényes formálása a gondos fordítói munkában is tetten érhető, így valódi egységet képez az indokolt kétnyelvűség.

Végül érdemes kiemelni a terjedelmében is vaskos könyv külalakját. A gyönyörű album grafikai elemei, sötét-fekete-fehér alapú installációs megformáltsága remek egységet mutat a fekete-fehér fotográfiákkal. A színek hiánya azonban nem elvesz, sokkal inkább hozzátesz a vizuális élményhez. A több mint ezer képet tartalmazó könyv

módfelett igényes kétnyelvű tördelése ugyancsak szakmai bravúrnak tekinthető. A jól megoldott szerkesztői munkát, forráskezelést és jegyzékelést manapság ugyancsak nem lehet eléggé dicsérni.

Természetesen szóba sem kerülhetett, hogy egy ilyen költséges kötet kiadásának anyagi terheit a Vas megyei múzeum vállalja magára. Ugyanakkor csodálkozni lehet azon, hogy a kötet nem egy ismert országos kiadó műhelyében látott napvilágot. Örvendetes tény: a szombathelyi közösség végül is volt olyan erős, hogy támogatók sorát összeszedve pénzt áldozzon e szakmailag kifogástalan, küllemében kiemelkedő magisztrális munka megjelentetésére.

E könyv deklarálta a közösségi emlékezet érdekében, vagyis a felejtés ellen született. Aleida Assmann emlékezetkutató szerint a múltfeldolgozásnak négy modellje van.⁴ E könyv egyértelműen az assmanni „emlékezés a soha nem felejtésért” jegyében fogant, vagyis a legnemesebb feladatot vallja: a vészidőszakért felelős elkövetőket és azok utódait, valamint az áldozatokat és azok utódait egy emlékezetközösségbe kívánja integrálni. Amennyiben a könyv Szombathelyen betölti ezt a hivatását, már nagyon sokat tett azért, hogy ezen jövőorientált emlékezési forma térben is kiterjedve széles mértékben megtermékenyítse a magyar társadalom emlékezetét. Ha pedig tágabb olvasói közösséget ér el (amire az angol nyelvűség jogalapot formál), nemcsak egy valóban hiánypótló szakmunkával, egyszersmind példaértékű kiállítási katalógussal gyarapodtunk, de a szombathelyi zsidóság múltja valódi nemzeti „emlékezethellyé” válhat.

IV. Károly és Zita meghallgatja a gyöngyösi tűzkárosultakat, 1917. május 23.

⁴ Aleida ASSMANN: *From Collective Violence to a Common Future. Four Models for dealing with a Traumatic Path = Justice and Memory. Confronting traumatic pasts. An international comparison*, szerk. Ruth Wodak – Gertraud Auer Borea d'Olimo, Passagen Verlag, Wien, 2009, 31–48.